

Елвира Катуш

ЗА ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ ОТ СВЕТОТО ПИСАНИЕ В БЪЛГАРСКИЯ И УНГАРСКИЯ ЕЗИК*

Библията, Книга на книгите е част на световното културно наследство. Векове наред е единственото нещо, което служи за ограмотяване на повечето народи.

Водещото основание за съпоставката ни е етнокултурно и исторически ориентирано: и двата народа са християнски. Българите са най-вече православни (има и неголям брой католици, протестанти и др.). Етническите турци и роми, които са мюсюлмани, не са обект на изследването.

Унгарците са главно католици – около 60% от населението; към 30% са протестанти, а останалите са от други вероизповедания.

Протестантството има много важна роля още от XVI век насетне, както за оформяне на облика на културния живот в Унгария като цяло, така и за затвърждаване на така наречените библейски фразеологизми.

По политико-исторически причини в страните от бившия „източен блок“ изучаването на библейските изрази в художествената литература, в публицистиката и говоримия език по-открито се забелязва като научна продукция след 90-те години на XX век. В България покрай отделни студии и съобщения през 1999 г. излезе книгата на проф. Ив. Радев *Библията и българската литература: XIX–XX век*. За отбелязване са още трудът на В. Вътов *Библията в езика ни: Речник на фразеологизмите с библейски произход* (2002) и от С. Сивриев *Книга Псалтир и българската поезия* (2004).

В речника на Вътов често срещаме фразеологизми, за чиято генеалогия се изписва напр. следният текст: „представен в ФР, без посочен произход“. Авторите на двутомния фразеологичен речник по всяка вероятност са били запознати с произхода, примерно на израза *смъртен грях*, но обществено политическата ситуация в България през 70-те години не е била подходяща да се публикуват данни от подобно естество.

---

* Статията представлява разширен, преработен вариант от интернета: Фразеологизми от Светото писание в българския и унгарския език [Frazeologizmusok a Szentírásból bolgár és magyar nyelven]. In: Abonyi, R. – Janurik, Sz. – Zoltán, A. (szerk.), *Köszöntő könyv: Hollós Attila 70. születésnapjára*. Budapest, 2003, 205–209. <www.btk.elte.hu/eastslav/tartalom.html>

В Унгария ситуацията е била малко по-различна. Авторът на многократно издавания сборник, в който се обяснява етимологията на различни поговорки и пословици – Г. О. Над (O. Nagy), *Mi fán terem?*, още в първото издание през 1961 г. отбелязва библейския произход на някои изрази. Аз бях ученичка през шейсетте години и помня, че в часовете по унгарска литература ни посочваха кое стихотворение се основава на библейска парафраза.

Носителите на български език като роден и съответно унгарски като роден, ползват във всекидневната си реч библейски фразеологизми без да осъзнават произхода им, напр.: *като трън в очите* (4Моисей 33:55) – *szálka valakinek a szemében*; *отварям очите на някого* (среща се и в *Стария* и в *Новия Завет*, вж. Въртов 2002: 285) – *felnyitja valakinek a szemét*; *вързани ми са ръцете* (2Цар. 3:34, вж. Въртов 2002: 365) – *kötve van kezem, meg van kötve a kezem*.

От *Новия завет* имаме достатъчно много съпадения в двата езика и по значение, и по структура. Да вземем само някои от най-известните примери:

Тома неверни – *Hitetlen Tamás* (Йоан 20:24–29). В унгарския език този израз е толкова фреквентен, че даже образуваният от него глагол *tamáskodik* означава ‘вечно съмняващ се човек’.

Блудният син – *tékozló fiú* (Лука 15:3–32). Притчата за ‘блудния син’ е изключително популярна в литературата на християнските народи. „Ако се опитаме да проследим българската литература от втората половина на 19 век до днес, ще срещнем поредица от повествователни и главно поетически творби, които имат за сюжет или прибягват до образа на ‚блудния син‘“ (Радев 1999: 396).

На седмото небе съм – *a hetedik mennyországban érzi magát*. Този фразеологизъм може да бъде мотивиран от *Второто послание на св. ап. Павел до Коринтяните* – „зная един човек в Христа, който преди четиридесет години (с тяло ли, не зная; без тяло ли, не зная; Бог знае) *беше грабнат и отнесен до третото небе*“ (2Кор. 12:2). Цитатът е доказателство за това, че и в християнското вероизповедание е било възможно повишаване на небесното щастие. Българските езиковеди извеждат дълбоките корени на изреча от Аристотеловото учение за строежа на небето от седем сфери, а унгарските езиковеди – от вавилонски и мохамедански тълкувания.

Изразите *Юдина целувка* или *целувката на Юда* – *júdáscsók*, със значение ‘предателство от близък човек’, съвпадат в двата езика. Диалектният израз *юдино желязо* в български е със значение ‘пари’, а в унгарски *júdás-réznz* означава възнаграждение за предателство.

Тези фразеологизми се мотивират от евангелските текстове, в които се говори за предаване на Исус Христос от Иуда Искариотски (вж. при четиримата евангелисти).

За разработката на настоящата тема твърде интригуващ се оказва фактът, че занимавайки се с друга тематична група фразеологизми, не намерих в българския език фразеологизма *седемте гладни години*. Фразеологизмът има две основни значения: а) ‘много слаб човек’; б) ‘голяма беднотия’. Той е известен и широко употребим в говоримия унгарски език. В изследването на Вътов обаче изразът не е споменат.

В основата на този фразеологизъм е библейският сюжет (Битие, гл. 41) за сънищата на фараона. В българския език *седемте гладни години* са известни само в книжовния език, но когато питах различни мои познати българи, висшисти, сред които и филолози, не на всекиго бе известно какво е значението на фразеологизма. Затова оттук нататък ще отделим внимание на фразеологизми от *Стария завет*, които често се употребяват в говоримия унгарски език, (а в българския се срещат само във висок стил или изобщо не се срещат), като ще се направи опит за обяснение на причините.

В работата си използвам изрази от българската православна *Библия* (1995); от българска протестантска *Библия* (1924); унгарската протестантска (калвинистка) *Библия* (1943); от католическата *Библия* на унгарски език (1976), от двутомния български фразеологичен речник (ФРБЕ) и от „библейския речник“ на В. Вътов (2002).

Понасям се (на) ветрени криле – *szelek szárnyán*. Вътов регистрира този израз, в ФРБЕ не го намираме. Вътов дава следните значения на израза: 1. ‘тръгвам за някъде много бързо’; 2. ‘с голяма готовност и желание се заемам да извършвам нещо’. Библейският първообраз Вътов намира в 2Цар. 22:11. Според мен първообразът се намира и в 103 Псалом 3: „Ти градиш над водите Твоите чертози, правиш облаците Своя колесница, шестуваш върху ветрени криле“.

Българският фразеологизъм *понасям се на ветрени криле* според мен се употребява само във високия стил, но не в народния език.

Докато унгарският *szelek szárnyán*, със значение ‘много бързо’, е широко известен и използван в народния език. Затова днес унгарецът, който го употребява, няма да знае, че изразът има библейски произход. Данни за употребата на този фразеологизъм в унгарската художествена литература имаме отдавна.

Обяснението за фреквентността на *szelek szárnyán* е следното.

В протестантските черкви от XVI век богослужението се провежда на националния език, в случая на унгарски. В протестантското богослужение вярващите заедно с хора пеят два-три псалма. Те носят със себе си книга на псалмите, в която има текст на унгарски и ноти. Това се прави от векове, така този красноречив израз *szelek szárnyán* (*на ветрени криле*) е станал дори всекидневен.

Matuzsálemi kor, matuzsálemi korú (Битие 5:25): „Матусал живя сто осемдесет и седем години и роди Ламеха“, А в 5:27 четем: „А всички дни Матусалови бяха деветстотин шестдесет и девет години; и той умря“. От цитата става ясно, че в унгарския език *матусалова възраст* означава много стар човек. В българския език този израз не е фразеологизъм. Има други народни изрази за преклонна възраст, с друга стилистична стойност – напр. *от време оно, от паметта века*, – които не са от библейски произход.

В унгарския език употребяваме за обозначаване на преклонна възраст и *pátriárkai korú* (с възраст на патриарха). Първообразът на патриарха са праотците на израилците: Авраам, Исаак и Иаков.

Козел отпушения – bűnbak. В ФРБЕ се дава този израз с уточнението *книжовен* и със значение: ‘човек, върху когото постоянно се стоварват чужди грешки, чужда вина, който изкупва чужди провинения’. Първообразът на израза е в библейския сюжет за особения обред на старите евреи, при който греховете на целия еврейски народ се прехвърлят от първосвещеника върху един козел, изгонван след това в пустинята.

За книжовен фразеологизъм смята *козел отпушения* и Вътв.

Според устните сведения на С. Сивриев в съвременния език този израз се употребява само във висок стил или в публицистиката. Употребата му е била по-честа през XIX век.

В унгарския език на мястото на този израз срещаме сложната дума *bűnbak*. Това е превод на немския *Sündenbock*, употребяван за първи път в немската художествена литература в едно писмо на Гьоте от 1798 г. Унгарският *bűnbak* се среща за пръв път през 1863 г. А в съвременния унгарски език тази сложна дума е във всекидневна употреба, без да се сещаме за библейския ѝ първообраз.

Тук трябва още да отбележа, че през XIX век в унгарския език често се срещат подобни преводи. В книжовния език имаме напр. *hióbhír* (неприятна новина). Първообразът му е в Книгата на Йов – на унгарски *Jób* би следвало да бъде **jóbhírek*, обаче това у нас е полупревод на немския *Hiobsbotschaft, Hiobspost*.

Sursum corda! ‘горе със сърцата’ със значение: *Не се отчайвай!* Такъв израз не може да има в българския език, защото той е свързан с богослужението на латински език. За този израз, който се употребява в книжовния унгарски, можем да сме благодарни на католическата църква. Католиците още след Втория Ватикански събор (под папството на Йоан XXIII и Павел VI) провеждат литургиите си на национален език.

Изразът *sursum corda* е оцелял от *Плач на Иеремия* 3:41 – „*Levemus corda nostra cum manibus ad Dominum in coelos*“, т.е. *Да вдигнем сърцата и ръцете си до(в?) небето до Бога*.

В унгарската литература *Sursum corda!* срещахме като заглавие на стихотворение при Д. Юхас от ранния му творчески период през 1903 г. Той е католик по вероизповедание. Десетилетия по-късно другият велик унгарски поет – А. Йожеф, в своето стихотворение на унгарски език използва този израз: *Emeljétek fel sziveteket!*

Разбира се, в българския и в унгарския език еднакво се употребяват такива фразеологизми, които водят началото си от *Стария завет*, напр. *Содом и Гомор*, *вавилонско стълпотворение*, – които обаче смятам за част от международното културно наследство.

В солидният си речник Вътгов тълкува 1878 фразеологизми с библейски произход, сред които има в изобилие изрази от *Стария завет*. Вътгов, обаче, пише във въведението на книгата си: „Този речник дава чудесна възможност на любознателния читател, който днес трудно чете Библията, да получи лесен достъп до символните, образните и словесните тайнства на нейния свят“. С други думи, той не твърди никъде, че тези фразеологизми са в употреба в говоримия български език.

С културно исторически причини, мисля, може да се обясни различната фреквентност на употребата на фразеологизмите от *Стария завет* в двата езика.

В православните черкви литургията се основава на *Новия завет*. *Старият завет* се чете само през страстната неделя.

Дамаскинската книжнина обработва сюжети от *Новия завет*. Българинът от векове по-добре е запознат със съдържанието и езика на *Новия завет*, отколкото на *Стария завет*.

В протестантските богослужения всеки път цитират и *Стария*, и *Новия завет*. Освен това вярващите заедно с хора пеят псалмите. Всичко това се провежда на унгарски език.

В края на XVI век протестантството е разпространено почти из цяла Унгария. По време на контрареформацията католицизмът се връща, но във всяко унгарско населено място смесено живеят католици и протестанти, които всеки ден общуват помежду си.

Както се вижда от това кратко изложение, в българския и в унгарския език има много съвпадения сред фразеологизмите от *Новия завет*. В унгарския говорим език дори за всекидневна употреба са оцелели повече фразеологизми от *Стария завет*, отколкото в българския. Това може да се обясни с културноисторически причини.

ЛИТЕРАТУРА

Библия. София, 1924. (протестантска)

Библия. София, 1995. (православна)

Вътов, В. 2002, *Библията в езика ни: Речник на фразеологизмите с библейски произход*. Велико Търново: Слово.

Радев, Ив. 1999, *Библията и българската литература: XIX–XX век*. Велико Търново: Абагар.

Сивриев, С. 2004, *Книга Псалтир и българската поезия*. София: Карина–Мариана Тодорова.

ФРБЕ – Ничева, К. – Спасова-Михайлова, С. – Чолакова, К. (ред.), *Фразеологичен речник на българския език, т. 1–2*. София: БАН, 1974–1975.

Biblia. Budapest: Szent István Társulat, 1976.

O. Nagy, G. 1961, *Mi fán terem?* Budapest: Gondolat Kiadó.

Szent Biblia. Budapest, 1943. (Károli Gáspár fordítása)